

NADIA GERGAŁO-DĄBEK

Centrum Europy Wschodniej

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

ORCID: 0000-0003-4065-4511

nadia.gergalo-dabek@mail.umcs.pl

Dekonstrukcja rosyjskich mitów historycznych jako warunek trwałego pokoju i bezpieczeństwa

Deconstruction of Russian historical myths as a condition for lasting peace and security

Słowa kluczowe:

rosyjskie mity historyczne,
wojna rosyjsko-ukraińska,
bezpieczeństwo Ukrainy

Keywords:

Russian historical myths,
Russo-Ukrainian war,
security of Ukraine

Dekonstrukcja rosyjskich mitów historycznych jako warunek trwałego pokoju i bezpieczeństwa

Artykuł podejmuje zagadnienie koniecznej dekonstrukcji rosyjskich mitów historycznych, za pomocą których Władimir Putin legitymizuje wojnę przeciwko Ukrainie, jako kluczowego elementu trwałego pokoju i bezpieczeństwa. Zwrócono uwagę, że ich nieuwzględnianie przez społeczność międzynarodową przyczyniło się do nieprawidłowej interpretacji działań Rosji i niedoceniaenia pozycji Ukrainy. Przez wieki Rosja stworzyła imperium kłamstwa, które pozbawiło Ukrainę historii, dziedzictwa, odrębnej tożsamości i zbudowało dominującą rosyjską narrację historyczną. Nawet po aneksji Krymu i inwazji na Ukrainę w 2022 r., rosyjskie mity nadal są na Zachodzie powszechne w podręcznikach, książkach, a także w programach akademickich. Jeśli nie zostaną poddane dekonstrukcji, bezpieczeństwo Ukrainy będzie zagrożone nawet po wygranej wojnie z Rosją.

W opracowaniu wskazano na potrzebę zmiany perspektywy społeczności międzynarodowej wobec Ukrainy oraz konieczność poznania i zrozumienia jej spuścizny, odrębnej historii, kultury i tożsamości. Niezwykle istotne jest, aby badacze, historycy, eksperci, dziennikarze i aktywna część społeczeństwa wspólnie pracowali na rzecz przeciwdziałania rosyjskim manipulacjom historycznym.

Deconstruction of Russian historical myths as a condition for lasting peace and security

The article raises the issue of the need to deconstruct the Russian historical myths with which Vladimir Putin legitimizes the war against Ukraine as a key element of lasting peace and security. It was pointed out that failure to take them into account by the international community contributed to the incorrect interpretation of Russia's actions and underestimation of the role of Ukraine. For centuries, Russia has created an "empire of lies" that has stripped Ukraine of its history, heritage, and separate identity, and built the dominant Russian historical narrative. Even after the annexation of Crimea and the invasion of Ukraine in 2022, Russian myths continue to be prevalent in textbooks, books and even academic curricula in the West. If they are not deconstructed, Ukraine's security will be at risk even after winning the war with Russia.

The article indicates the need to change the perspective of the international community towards Ukraine and the need to know and understand its legacy, separate history, culture and identity. It is extremely important that researchers, historians, experts, journalists and the active part of society work together to counter the influence of Russian historical manipulation.

Wstęp

Wielkoskalowa inwazja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w 2022 r. otrzewiająco wpłynęła na społeczność międzynarodową, ponieważ ukażała prawdziwą naturę Rosji, która mimo ponad trzydziestu lat od upadku Związku Sowieckiego wciąż manifestuje cechy brutalnego i najeźdźczego imperium. Jednocześnie nieoczekiwany opór i wytrzymałość ze strony Ukrainy, która przeciwdziałała spodziewanemu upadkowi Kijowa w ciągu trzech dni, zaskoczyła nie tylko społeczność międzynarodową, ale też ekspertów i decydentów politycznych. Wraz z zaskoczeniem inwazją, w różnych kręgach pojawiły się uzasadnione pytania do rosjoznawców dotyczące przyczyn przeoczenia przez nich faszyzmu określanego jako rasyzm, powodów błędnej percepcji Rosji przez społeczność międzynarodową, przyczyn „niewidzialności” Ukrainy oraz źródeł siły i oporu narodu ukraińskiego, który tak stanowczo sprzeciwił się traktowaniu go jako jedność z Rosjanami.

Jedną z przyczyn tego przeoczenia („ślepoty”, zdaniem Timothy’ego Snydera¹; „geograficznej krótkowzroczności”, w ujęciu Karla Schlögel², czy „zaćmy” według Oksany Zabużko³) jest niedostrzeżenie i niedoceniaenie przez Zachód na przestrzeni dziejów rosyjskich mitów historycznych jako potencjalnie destabilizującego czynnika. Spośród tych mitów⁴ należy

- 1 T. Snyder, *W kwestii wojny w Ukrainie Europejczycy są ślepi*, OKO.press [online], 25 VIII 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://oko.press/timothy-snyder-w-kwestii-wojny-na-ukrainie-europejczy-sa-slepi-relacja-oko-press>>.
- 2 Karl Šlegel, «S’ogodni mi v procesi dekolonizacii tih kraïn, âki naležali do Radâns’kogo Soûzu», „Tižden” [online], 14 XII 2019 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://tyzhden.ua/karl-shlegel-sohodni-my-v-protsesi-dekolonizatsii-tykh-kraïn-iaki-nalezhal-y-do-radianskoho-soiuzu/>>.
- 3 O. Zabużko, *Najdovša podorož*, Vidavničij ðim «Komora», Kiïv 2022, s. 129.
- 4 Zob. np. O. Pritsak, *Kievan Rus’ is not identical with Russia!*, „Slavic Review: American Quarterly of Soviet and East European Studies”, Year published: 1973; S. Plohij, *Rosij’s’ko-ukraïns’ka vijna. Povernennâ istoriï*, KSD, Harkiv 2023, s. 25–30; E. Keenan, *On certain mythical beliefs and Russian behaviours*, [w:] *The legacy of history in Russia and the new states of Eurasia*, red. S. Frederick Starr, t. 1, Armonk, NY: M. E. Sharpe 1994, s. 19–40; E. Kinan, *Rosij’s’ki istoriïni miŃi*, Kritika, Kiïv 2001; A. Toločko, *Kievskâ Rus’ i Malorossia v XIX veke*, Izdatel’stvo «Laurus», Kiev 2012; H. Paszkiewicz, *Postanie narodu ruskiego*, z rękopisu przygotowała L. Korczak, Kraków 1998; R. Radzik, *Rosyjski realizm wspólnotowy. Trójjedyny naród ruski w badaniach socjologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii

przede wszystkim wymienić mit pochodzenia Rosji z Kijowa, mit trójjedynego narodu wszechruskiego, mit wspólnego języka staroruskiego, mit jedności kulturowej oraz historycznej Ukraińców i Rosjan, mit historycznego braterstwa tych narodów, mit braku odrębnej tożsamości narodowej Ukrainy, mit Rosji jako jedyne go prawowitego obrońcy prawosławia w Ukrainie oraz mit odwiecznie rosyjskiego Krymu. Rosyjskie mity to pryzmat, przez który spojrzenie na Ukrainę ulega zniekształceniu / wypatrzeniu i w którym pozbawiona jest ona ciągłości historycznej, spuścizny kulturowej, tożsamości i podmiotowości.

Wojna Rosji przeciwko Ukrainie, która zaczęła się w 2014 i rozwinęła na pełną skalę od 24 lutego 2022 r., i która nie jest pierwszą rosyjsko-ukraińską wojną⁵, zrodziła się z tych właśnie mitów. Prezydent Władimir Putin wielokrotnie odwoływał się do rosyjskiej interpretacji historii, aby przekonać Zachód o słuszności swoich poczynań wobec Ukrainy. W przekonaniu Putina państwo ukraińskie jest tworem sztucznym, gdyż Ukraińcy i Rosjanie rzekomo są jednym, sztucznie podzielonym przez Zachód narodem⁶. Propaganda kremłowska istnienie niezależnej Ukrainy uważa za historyczny błąd oraz zagrożenie dla Rosji. Według niej, jedynym sposobem na naprawienie tego błędu i „ostateczne rozwiązanie kwestii ukraińskiej”⁷ jest wojna nazwana „specjalną operacją wojskową”. W ten sposób historia, jako narracja, wpływa na określanie interesów Rosji i uzasadnianie działań na arenie międzynarodowej. Problematyka dekonstrukcji rosyjskich mitów historycznych nabiera szczególnego znaczenia w kontekście nauk

Curie-Skłodowskiej, Lublin 2016; A. Kappeler, *Nerivni brati: ukraińci ta rosiâni vid seredn'oviččâ do sučasnosti*, Černivci 2018; G. P. Pivtorak, *Pohodžennâ ukraińciv, rosiân, bilorusiv ta ihnih mov, Kiïv* 2001; Ū. Ševel'ov, *Čomu obšerusskij âzik, a ne vibčorus'ka mova? Z problem shidnoslov'âns'koï glotoгонii. Dvi statti pro postannâ ukraińs'koï movi*, Vidavničij dim „KM Academia”, Kiïv 1994; K. Tišenko, *Pravda pro pohodžennâ ukraińs'koïmovi*, „Ukraińs'kij tižden”, no. 39 (256) 28.09–4.10.2012; M. Moser, *The late origins of the glottonym „ruskij âzyk”*, „Russian Linguistics” 2022, vol. 46, s. 365–370, DOI: 10.1007/s11185-022-09257-6.

- 5 Zob. M. Doroško, *Neogološeni vijnj Rosii proti Ukraïni u HH – na počatku HHİ st.: pričini i naslidki*, Nika-Centr, Kiïv 2018, passim.
- 6 *Desât' zaâv Putina pro Ukraïnu ta ukraińciv*, „Radio Svoboda” [online], 8 X 2020 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://www.radiosvoboda.org/a/putin-pro-ukrajintsiv-10-zajav/30881618.html>>.
- 7 P. Akopov, *Nastuplenie Rossii i novogo mira*, Discred.ru [online], 26 II 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://www.discred.ru/2022/02/26/nastuplenie-rossii-i-novogo-mira/>>.

o stosunkach międzynarodowych, ponieważ historia stała się nie tylko instrumentem, ale również polem walki i narzędziem manipulacji podczas analizy stosunków międzynarodowych. Badania nad dekonstrukcją rosyjskich mitów historycznych przyczyniają się do zrozumienia, jak takie narracje wpływają na percepcję Rosji, na jej działania na arenie międzynarodowej, a także na ocenę bezpieczeństwa regionalnego.

Teoretyczną podstawę do badania znaczenia dekonstrukcji rosyjskich mitów historycznych na rzecz bezpieczeństwa i pokoju stanowi m.in. teoria konstruowania rzeczywistości⁸, podejmująca się analizy różnych narracji i interpretacji, by zrozumieć, jak różne grupy społeczne i kultury konstruują swoje pojęcie o świecie i jak te pojęcia wpływają na ich działania i postawy. Rosyjskie mity historyczne propagowane zarówno wewnątrz, jak i na arenie międzynarodowej, stają się elementem konstrukcji politycznej rzeczywistości. Dekonstrukcja tych mitów w toku badaniach stosunków międzynarodowych będzie sprzyjała ujawnieniu ukrytych narracji, które legitymizują działania rosyjskiego państwa, oraz identyfikowaniu, w jaki sposób wykorzystuje się przeszłość do kształtowania współczesnych polityk, a także do uzasadniania działań militarystycznych czy ekspansji terytorialnej. Pomocna jest w tym poza tym teoria dekonstrukcji, rozwinięta przez Jacques'a Derridę⁹, która pozwala analizować i rozkładać struktury myślowe i narracje, w tym również mitologię historyczną. Zastosowanie dekonstrukcji umożliwi identyfikację i zdemaskowanie sprzeczności, nieścisłości i manipulacji zawartych w rosyjskich mitach historycznych. Z kolei perspektywa postkolonialna (Edward Said¹⁰, Ewa Thompson¹¹, Mykoła Riabczuk¹² i in.) jest niezbędna do zrozumienia tego, jak dalece rosyjska narracja historyczna przyczyniła się do marginalizacji Ukrainy, jej kultury,

8 P. L. Berger, T. Luckmann, *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*, Anchor Books, Garden City, NY 1966.

9 Zob. np. J. Derrida, *Historia kłamstwa. Prolegomena*. Wykład warszawski, przeł. V. Hmissi, IFiS PAN, Warszawa 2005.

10 E. W. Said, *Orientalizm*, tłum. W. Kalinowski, wstęp Z. Żygulski, Warszawa 1991.

11 E. M. Thompson, *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, tłum. A. Sierszulska, Universitas, Kraków 2000; eadem, *Slavic but not Russian: invisible and mute*, „Porównania” 2015, vol. 16, s. 9–18.

12 M. Riabczuk, *Kolonializm inaczej. O przydatności metodologii postkolonialnej do badań nad Europą postkomunistyczną*, „Nowy Prometeusz” 2014, nr 6, s. 59–73.

historii, pozbawienia tego kraju tożsamości i podmiotowości oraz narzucenia dominującej historii.

Wybór tematu podyktowany jest teorią społecznej odpowiedzialności nauki (Andrew Jamison, Sheila Jasanoff¹³, Ulrich Beck i in.), która nakłada na badaczy obowiązek dostarczenia decydom oraz opinii publicznej rzetelnych badań i wiedzy, m.in. na temat roli mitów historycznych jako uwarunkowania przyczyn i celów toczącej się wojny rosyjsko-ukraińskiej.

Celem rozważań jest zwrócenie uwagi na konieczność dekonstrukcji rosyjskich mitów historycznych jako nieodzownego składnika bezpieczeństwa i trwałego pokoju. Dalsze analizy mają zatem pokazać, jak żywotność tych mitów skutkuje nieuchronnym odrodzeniem się imperializmu i cyklicznymi próbami całkowitego podporządkowania, przejęcia lub zniszczenia Ukrainy. Zaproponowano również działania, które mogą posłużyć obaleniu tych mitów, a także przeciwdziałać rosyjskim manipulacjom i dezinformacji historycznej.

W artykule posłużono się takimi metodami badawczymi jak analiza treści oraz krytyczna analiza dyskursu, za pomocą której został dokonany przegląd m.in. wypowiedzi osób publicznych i decydentów politycznych. Badanie nad narracją umożliwiło identyfikację elementów podkreślanych w dyskursie i tych, które pomijano, oraz ocenę ich wpływu na postrzeganie konfliktu rosyjsko-ukraińskiego. W artykule zastosowano ponadto analizę źródeł historycznych, analizę porównawczą i wykorzystano dane zastane istotne dla zrozumienia kontekstu, jak również percepcji badanej problematyki.

Odwieczny problem Rosji

„Kwestia ukraińska”¹⁴, którą Władimir Putin ostatecznie zamierzał rozstrzygnąć w lutym 2022 r., stanowi od kilku wieków, czyli od momentu

13 Zob. np. S. Jasanoff, *Ordering knowledge, ordering society*, [w:] *States of knowledge: the co-production of science and social order*, ed. idem, Routledge, London 2004, s. 13–45.

14 Zob. M. Gruševskij, *Osvobożdenie Rossii i ukraïnskij vopros*, Sankt Peterburg 1907; G. W. Simpson, *The Ukrainian question and present crisis*, Saskatoon 1939; L. Lawton, *The Ukrainian question*, London 1935; A. Miller, *Ukraïnskij vopros v Rossijskoj imperii*, Laurus, Kiev 2013; A. Kappeler, *Great Russians and little Russians: Russian-Ukrainian relations and perceptions in historical perspective*, University of Washington, Washington 2003; idem, *Russland und die Ukraine. Verflochtene Biographien und Geschichten*, Böhlau, Wien / Köln / Weimar 2012; S. Plohij, *Pohodžennâ slov'âns'kih*

włączenia ziem ukraińskich do państwa moskiewskiego w 1654 r.¹⁵, główny problem Rosji¹⁶. Jak to metaforycznie ujął Ołeksij Tołoczko, korzystając z okazji, że „Ruś Kijowska umarła, nie zostawiając testamentu i nie uporządkowawszy spraw [...], samozwańczy spadkobiercy [...] z wątpliwymi dokumentami i nieokreślonym stopniem pokrewieństwa ze zmarłym”¹⁷ przejęli jej nazwę¹⁸ i zawłaszczyli całe dziedzictwo.

Wywodząc swoją państwowość od Rusi, z centrum w Kijowie, i pozbawiając Ukrainę prawa do swojej spuścizny historycznej, Rosja istnienie odrębnej tożsamości ukraińskiej traktuje jako zagrożenie dla siebie samej. Prezydent Putin niedługo po rozpoczęciu wielkoskalowej inwazji stwierdził, że jest to walka „o prawo do bycia i pozostania Rosją”¹⁹. Jak zauważył Timothy Snyder, „Rosja zaatakowała Ukrainę, ponieważ Rosjanie wciąż nie wiedzą, kim są”²⁰. Dążenie Ukrainy do zbliżenia z Zachodem i odzyskiwanie własnej historii pozbawia Rosję podstaw do oparcia swojego państwa na mitach historycznych, zmuszając ją do rewizji mitu założycielskiego i ponownego zdefiniowania swojej tożsamości. Po zapoznaniu się z fachową literaturą – jak twierdzi rosyjska politolożka Lilia Szewcowa – Władimir Putin „zdał sobie sprawę, że bez Ukrainy trudno jest potwierdzić

nacj. Domoderni identičnosti v Ukraïni, Rosii ta Bilorusi, Kritika, Kiïv 2017; S. Plokhyy, *Kwestia rosyjska. Jak budowano naród i imperium*, przeł. Ł. Witczak, Znak Horyzont, Kraków 2019; *Ukrainskij vopros v russkoj patriotičeskoj mysli*, cost. pred. i prim. A. Minakov, Knižnyj mir, Moskva 2016; I. Mihutina, *Ukrainskij vopros v Rossii (konec XIX – načalo XX v)*, Moskva 2003.

- 15 V. Vernads'kij, *Ukrainskij vopros i russkoe obšestvo*, [w:] *Vibrani pracì akademika V. Ė. Vernads'kogo*, t. 1 *Volodimir Ivanovič Vernads'kij i Ukraïna*, kn. 2, Kiïv 2011, s. 218.
- 16 W artykule programowym *Nastuplenie Rossii i novogo mira*, który ukazał się dwa dni po rozpoczęciu wielkoskalowej inwazji (26 II 2022) na stronie agencji informacyjnej РІА Новости, podkreślono, że Ukraina „od zawsze była głównym problemem Rosji”, dlatego Władimir Putin wziął na siebie „historyczną odpowiedzialność ostatecznego rozstrzygnięcia kwestii ukraińskie” (P. Akopov, *Nastuplenie Rossii i novogo mira*).
- 17 A. Toločko, *Kievskaa Rus' i Malorossia v XIX veke*, s. 11.
- 18 Zob. np. Ė. Nakonečnij, *Ukradene im`a. Čomu rusini staliukraïncami?*, L'viv 2001.
- 19 *My budem sražat'sâ za pravo byt' i Ostavat'sârossiej*, RIA Novosti [online], 16 III 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://ria.ru/20220316/rossiya-1778549049.html>>.
- 20 «Rosia napala na Ukraïnu, bo rosiâni dosi še neznaût', hto voni», Ukraïns'kij institut nacional'noi pam`ati, [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/statti/rosiya-napala-na-ukrayinu-bo-rosiyany-dosi-shche-ne-znayut-hto-vony>>.

legitymizację zarówno rosyjskiego prawosławia, jak i państwa rosyjskiego, które rzekomo bierze swój początek od Rusi Kijowskiej²¹. Historia (w rosyjskiej interpretacji) stanowi zatem kluczowe źródło aksjologicznej legitymizacji polityki władz Rosji, a jej rewizja niesie ze sobą ryzyko utraty tej legitymizacji. W ocenie Szewcowej, Rosja będzie musiała „zacząć liczyć swoją historię nie od tysiącletniej historii chrześcijaństwa i chrztu Rosji, ale od Andrieja Bogolubskiego, od XII w. – a to już zupełnie inna historia”²². W związku z tym, że zagrożenie rewizji historii następuje ze strony Ukrainy, to jej przejęcie²³ (lub zniszczenie, gdyż „Rosja staje się sobą tylko poprzez unicestwienie Ukrainy”²⁴) stało się ideą narodową Rosji, a zawłaszczenie historii – narzędziem walki z Ukrainą²⁵.

Według badań opinii społecznej obywatele Federacji Rosyjskiej w swojej większości popierają tzw. specjalną operację wojskową²⁶. Wysokie poparcie próbuje się tłumaczyć brakiem możliwości przeprowadzenia w Rosji wiarygodnych i rzetelnych badań socjologicznych oraz wpływem propagandy. Pomija się przy tym, że poparcie społeczne dla agresji na Ukrainę wynika m.in. z głęboko zakorzonego paradygmatu w świadomości Rosjan i ukształtowanego przez mity, w którym Kijów jest „kolebką ruskiej cywilizacji” (utożsamianą przez nich z rosyjską); Ukraina – rdzeniem łączącym

21 *Liliã Ševcova: Putinišet novye sposoby udušeniã Ukrainy*, Liga.net [online], 17 IX 2014 [dostęp: 14 VII 2023]: <http://news.liga.net/interview/politics/3329055-liliya_shevtsova_putin_ishchet_novye_sposoby_udusheniya_ukrainy.htm>.

22 *Ibidem*.

23 Por. „Ukraina stała się główną ideą dla Rosji, a jej przejęcie i utrzymanie w swojej orbicie umieszczono w centrum agendy rosyjskiej” (A. G. Dugin, *Ukraina: moã vojna. Geopolitičeskij dnevnik*, Centrpoligraf, Moskva 2015, s. 18).

24 T. Snyder, *The war in Ukraine is a colonial war*, „The New Yorker” [online], 28 IV 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <https://www.newyorker.com/news/essay/the-war-in-ukraine-is-a-colonial-war?fbclid=IwAROGZJBPCG2rY6bVbVP2k_4qDsFdgUWPj9BopCo4cP46mMkCP_vYlsrc4U>.

25 Zob. np.: O. Wasiuta, S. Wasiuta, *Przywłaszczenie historii jako sposób walki informacyjno-psychologicznej Rosji przeciwko Ukrainie*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2022, nr 2 (33), s. 21–44, DOI: 10.15804/npw20223302.

26 Por. *Konflikt s Ukrainoj: ocenki maã 2023 goda*, Levada-Centr [online], 1 VI 2023 [dostęp: 25 XI 2023]: <<https://www.levada.ru/2023/06/01/konflikt-s-ukrainoj-otsenki-maya-2023-goda/>>; *Konflikt s Ukrainoj: ocenki oktãbrã 2023 goda*, Levada-Centr [online] 30 X 2023 [dostęp: 25 XI 2023]: <<https://www.levada.ru/2023/10/31/konflikt-s-ukrainoj-otsenki-oktyabrya2023-goda/>>.

trzy tzw. bratnie narody, czyli rosyjski, ukraiński i białoruski, które wyłoniły się z rzekomo jednej „kołyski”; Rosja – jedyną spadkobierczynią Rusi Kijowskiej itp. Społeczeństwo rosyjskie przyswoiło twierdzenie, że „Kijów jest matką miast ruskich”, co – wskutek zawłaszczenia przez Moskwę nazwy Ruś w brzmieniu greckim, a wraz z nią całej historii i dziedzictwa Rusi²⁷ – traktowane jest jednoznacznie: Kijów – miasto rosyjskie²⁸, które należy odzyskać. Jak podkreśla komentator polityczny Lew Kadik z „The Moscow Times”, rosyjscy uczniowie kończą szkołę „nie z zestawem wiedzy, ale z zestawem mitów historycznych, których istota jest bardzo prosta – centrum rosyjskiej państwowości jest Kijów”²⁹. Jego zdaniem:

Rosja weszła do globalnego świata z edukacją szkolną, która wciąż działa, opierając się na archaicznych koncepcjach. Szkoła nadal szczepi [aplikuje] w głowach swoich obywateli idee dotyczące historii kraju ukształtowanego w XIX w. w czasach Imperium Rosyjskiego³⁰.

Wysiłki Ukrainy, by zwrócić się w kierunku europejskim i wyrwać spod wpływów Rosji, uważane są przez zdecydowaną większość społeczeństwa rosyjskiego za zdradę rzekomo wspólnych wartości, jedności, idei wszechruskiej i Świętej Rusi. Warto odnotować, że samozwańczy prezydent Białorusi Aleksandr Łukaszenka posługuje się tymi samymi mitami o słowiańskim braterstwie i niedopuszczeniu do rozdzielenia „bratnich narodów”:

Dla Zachodu ważne jest, aby utopić braterstwo rosyjsko-ukraińskie, nasze braterstwo słowiańskie we krwi. Ale jesteśmy spokrewnionymi narodami słowiańskimi i pochodzimy z tej samej chrzcielnicy. Nasze korzenie sięgają niepamiętnych czasów i trzeba to zachować bez względu

27 Zob. J. Getka, J. Darczewska, *Ruś porwana? Rosyjska wojna o tożsamość Ukrainy*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2022.

28 *Medvedev zašvil, čto Kiev – „russkijgorod”, grozitsâ „vozvrašat”*, „Ukraińs'ka pravda” [online], 20 XI 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/11/20/7377166/>>.

29 *Otkuda est' pošla. Kak istoričeskie mify iz škol'nyh učebnikov podgotovilirossiân k vtorženiû v Ukrainu*, *Spektr* [online], 3 V 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <https://spektr.press/otkuda_est/>.

30 Ibidem.

na koszty. [...] przywrócimy naszą Ukrainę w łono naszego słowiaństwa.
Na pewno to zrobimy³¹.

Rosyjskie mity historyczne odgrywają ważną rolę w mobilizowaniu Rosjan³² do konfrontacji z Ukraincami i są wykorzystywane do dyskredytowania Ukraińców na całym świecie³³. W tym świetle przyszłe zakończenie wojny środkami militarnymi i dyplomatycznymi oraz odzyskanie przez Ukrainę swojego terytorium w granicach 1991 r. nie zażegna konfliktu tożsamościowego Rosji z Ukrainą, ponieważ istnienie rosyjskich mitów propagandowo-historycznych nadal stanowić będzie poważne zagrożenie dla Ukrainy.

Historyczne *dějã vu*

Żywotność i głębokie zakorzenienie rosyjskich mitów historycznych oraz ich wpływ na percepcję Ukrainy przez Zachód przyczynia się do historycznego *dějã vu*. Niejednokrotnie na przestrzeni dziejów próby Ukraińców walczących o prawo do samostanowienia każdorazowo wiązały się z koniecznością udowodnienia, że są odrębnym narodem z własną kulturą, historią i tożsamością. Jak zauważyła Oksana Zabużko, tylko w ciągu ostatnich dwudziestu lat po raz trzeci Zachód „odkrywa dla siebie Ukrainę”: w 2004, w 2014 i w 2022 r., gdy Ukraina podejmowała działania wbrew założeniom i strategiom polityki Federacji Rosyjskiej. Zabużko odnotowuje podobieństwo i powtarzalność reakcji zachodnich ekspertów w przeciwstawianiu się Rosji: „kto by pomyślał, że Ukraińcy są dojrzałym narodem!”³⁴. W ciągu ostatniego stulecia Zachód reagował na ukraińskie rewolucje podobnie jak na ujawnienie się „nieoczekiwanego narodu”. W lutym 1939 r. brytyjski dziennikarz Lancelot Lawton napisał:

31 *Lukašenko poobešał vernut' Ukrainu v „lonoslavânstva”*, RBK [online], 28 I 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://www.rbc.ru/politics/28/01/2022/61f3c4249a79476a826448e6>>.

32 *Otkuda est' pošla*.

33 Zob. np. *Čomu v Nimeččini ukraiñci staút' žertvaminapadiv častiše za inših*, BBC News Ukraina [online] 6 V 2023, [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cm5lmgr2jrmo>>.

34 O. Zabużko, *Najdovša podorož*, s. 129, 130.

[w] ciągu ostatnich kilku miesięcy w centrum uwagi świata znalazła się Ukraina – kraj zupełnie nieznaną na Zachodzie. Myślę, że większość ludzi może powiedzieć, że wie o niej niewiele lub nic³⁵.

Opinia ta nie traciła swojej aktualności zarówno w latach 1918, 1935, 1939, jak i w 1991, 2004, 2013 czy w 2022 r. Zdaniem Lawtona:

ciemężyciele Ukrainy zadbali o to, by pozostała nieznaną; zaprzeczali nawet jej istnieniu. Bardzo trudno wyobrazić sobie coś bardziej haniebnego niż pozbawienie głosu ludu, który zgodnie ze starodawnym prawem należy do rodziny narodów europejskich³⁶.

Analiza porównawcza narracji rosyjskiej i odbioru dziejów Ukrainy przez Zachód pod wpływem owej narracji wykazuje wiele podobieństw. Nieco ponad sto lat temu Ukraińcy mierzyli się z wieloma podobnymi problemami, przed którymi dzisiaj stoi współczesna Ukraina. W latach 1917–1921 toczyli walkę z Rosjanami (tak bolszewikami, jak i Białą Armią carskiej Rosji) o prawo do własnego niepodległego państwa. W myśl ówczesnych postulatów Woodrowa Wilsona, narody będące częścią Austro-Węgier miały prawo do samostanowienia. Część ziem ukraińskich, pozostająca w strukturach tego imperium, a także sami Ukraińcy aspirowali do bycia częścią wspólnoty wolnych i niezależnych narodów. Imperium Rosyjskie posługiwało się celami, które Putin wykorzystuje obecnie w swojej polityce, zbieżnymi z mocarstwowymi dążeniami Rosji, czyli „zbieraniem ziem ruskich”, co w 1914 r. sformułował Piotr Struwe w artykule *Wielka Rosja i Święta Rus*³⁷. Poza sojusznikami Ukraińców – Austriakami i Niemcami uznającymi niepodległość tego kraju – Ukraińcy jednak okazali się po I wojnie światowej narodem przegranym – reszta Europy i świata nie uznawała Ukraińskiej Republiki Ludowej. Rosja stanowiła część ententy, dlatego kraje należące do tego sojuszu nie chciały konfrontacji z Rosją i poświęciły

35 L. Lawton, *Ukraina: Europe's greatest problem*, reprinted from *East Europe and contemporary Russia*, vol. 3, no. 1, Spring, London 1939, s. 3.

36 Ibidem.

37 P. Struwe, *Velikaâ Rossiâ i Svâtaâ Rus'*, „*Russkaâ mysl'*”, kn. 12, Moskwa i Petrograd 1914 [dostęp: 14 VII 2023]: <[https://ru.wikisource.org/wiki/Великая_Россия_и_Святая_Русь_\(Струве\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Великая_Россия_и_Святая_Русь_(Струве))>.

Ukrainę. W toczącej się obecnie wojnie postawa części krajów oraz ich przywódców przypomina tę sprzed stu lat. Polega na unikaniu za wszelką cenę konfrontacji z Rosją, na próbach zaspokojenia żądań Kremla i skłonności do poświęcenia co najmniej części terytorium Ukrainy³⁸ w celu osiągnięcia pokoju.

Przeszło sto lat temu dla władz młodej republiki ukraińskiej sprawą kluczową w kwestii przetrwania, było uznanie jej państwowości i podmiotowości przez międzynarodową wspólnotę. Jednak głównym argumentem przeciw ukraińskiej niepodległości – o czym świadczą m.in. niedawno odkryte przez ukraińską badaczkę Tinę Peresuńko materiały archiwalne³⁹ – okazały się mity szerzone przez władze i rosyjską inteligencję, która przebywała na Zachodzie, że Ukraińcy to Małorusini i są nieodłączną częścią „niepodzielnego narodu ogólnoruskiego” oraz „świata rosyjskiego”. Rząd i armia Symona Petlury przedstawiane były jako separatyści, wrogowie „zjednoczonej i niepodzielnej” Rosji, a co za tym idzie – wrogowie ententy i Francji. Właśnie z taką antyukraińską narracją, która łączyła carską / „białą” i bolszewicką / „czerwoną” Rosję, w państwach Europy zderzała się Ukraińska Kapela Ludowa, która wyruszyła w tournée, żeby przekonać Zachód, iż Ukraińcy mają własną kulturę, prawo do samostanowienia i oczekują wsparcia w walce o niepodległą od Rosji republikę. Walcząc z narracją i rosyjską propagandą należało udowodnić, że Ukraina – to nie Rosja.

Przegrana wojna z bolszewikami, a w konsekwencji utrata niepodległości, pozbawiła Ukraińców szans na przedstawienie i utrwalenie własnej historii. W dyskursie publicznym i naukowym – zarówno w Europie, jak i Ameryce – dominowały rosyjskie mity historyczne szerzone m.in. przez emigracyjnych historyków i emigrującą z Rosji na Zachód inteligencję. Projekt ukraiński doznał porażki w starciu z narracją rosyjską. Nie przekonał politycznych decydentów i ogółu światowej opinii publicznej

38 *Kissindžer proponuê Ukraïni viddati častinuteritorii Rosii*, Suspilne [online], 24 V 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://suspilne.media/242940-kissindžer-proponue-ukraini-viddati-castinu-teritorii-rosii/>>; *Tramp zaâviv, šo Ukraïna maê viddati RF častinuteritorij. V OP prokomentovali*, Espresso [online], 30 VI 2023 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://espreso.tv/tramp-zayaviv-shcho-ukraina-mae-viddati-rf-chastinu-teritoriy-a-sobi-lishiti-te-shcho-zarobili>>.

39 T. Peresun'ko, *Kul'turna Diplomatiâsimona Petlûri: „Šedrik” proti „russkogo mira”. Misiâ Kapeli Oleksandra Košicâ (1919–1924): 100 rokiv kul'turnoi diplomatii Ukraïni*, Artek, Kiïv 2019.

do wsparcia z powodu braku materialnego potwierdzenia tej koncepcji pod postacią państwa ukraińskiego. Klęska walk narodowo-wyzwoleńczych w latach 1917–1921 zdawała się świadczyć o nierealności ukraińskiej wizji dziejów przestrzeni wschodnioeuropejskiej, wręcz przeciwnie, rosyjska interpretacja przeszłości zdawała się potwierdzać jej żywotność, gdyż wówczas realna polityka Rosji okazała się skuteczniejsza i Ukraińska Republika Ludowa została zajęta przez wojska bolszewickiej Rosji.

Imperium kłamstwa o światowym zasięgu

W ciągu wieków Rosja stworzyła prawdziwe „imperium kłamstwa” (Alain Besançon) – „ogólnoświatowego, uniwersalnego, metafizycznego, schizofrenicznego kłamstwa, tworzącego rodzaj drugiej rzeczywistości”⁴⁰. Wskutek tego zdecydowana większość społeczności międzynarodowej bezkrytycznie powieliła rosyjską wizję dziejów, w której współczesna Rosja jest bezpośrednią spadkobierczynią średniowiecznej Rusi z centrum w Kijowie, a Ukraińcy jako „nieoczekiwany naród” pojawili się dopiero po rozpadzie ZSRR (nie dostrzegając przy tym jednej z kluczowych ról Ukraińców w rozpadzie Związku Sowieckiego). Przeciętny obywatel państw zachodnich nie jest zorientowany, w jaki sposób Rosja przez wieki przywłaszczała sobie dziedzictwo kulturowe Ukrainy i innych zniewolonych narodów, „przepisywała” historię i zbudowała potężną maszynę propagandową, za pomocą której wpływa na odbiór przez społeczeństwa zachodnie zbrojnej agresji, osłabiając lub pozbawiając Ukrainę wsparcia⁴¹.

Przed inwazją Rosji ukraińska historia jako odrębna dziedzina wiedzy praktycznie nie funkcjonowała w powszechnej świadomości międzynarodowej społeczności. Większość Francuzów – jak zauważył Daniel Beauvois – czerpie wiedzę z podręczników do historii, w których uwzględniona jest narracja rosyjska, gdzie Ukraina prawie się nie pojawia, a politycy francuscy „wciąż przywiązani są do obrazu Ukrainy nierozzerwalnie

40 A. Besançon, *Rossia – evropejskaâ strana? „Otečestvennye zapiski”* [online], b.d. [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://strana-oz.ru/2004/5/rossiya---evropejskaya-strana>>.

41 *Propaganda diary 2022–2023: Vox Check prezentuê bazu rosij's'koï propagandi vëvropejs'kih ZMi*, Vox Ukraine, 26 IV 2023 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://voxukraine.org/propaganda-diary-2022-2023-voxcheck-presentuye-bazu-rosijskovi-propagandy-v-yevropejskyh-zmi>>.

połączonej z Rosją⁴². Nie tylko w Niemczech, co odnotował historyk Karl Schlögel, „wciąż nie ma świadomości, że Ukraina to duży kraj o długiej historii”⁴³, lecz także „w świadomości europejskiej obraz Ukrainy zawsze był determinowany przez «rosjocentryzm», i była ona postrzegana jako peryferie, prowincja, coś drugorzędnego, ale nigdy jako niezależny podmiot polityczno-historyczny z własną historią”⁴⁴. Zarówno politycy i społeczność międzynarodowa, jak badacze postrzegali Ukrainę poprzez rosyjskie okulary, na co zwrócił uwagę francuski historyk Alain Besançon:

człowiek specjalizujący się w historii Rosji napotyka na literaturę, w której Ukraina jest dziwnie nieobecna. [...] Klasycy rosyjskiej historii traktują Ukrainę jako część niepodzielnej Rosji, jako ziemię nierozdzielnie z nią złączoną. [...] Przez długi czas [...] rosyjska historiografia, pisana w językach obcych, ulegała magnetycznej sile rosyjskiego centrum państwowego⁴⁵.

Należy jednak zauważyć, że próby dekonstrukcji rosyjskich mitów historycznych jeszcze w okresie braku państwowości Ukrainy podejmowali, poza ukraińskimi, także niektórzy badacze i działacze na Zachodzie, w tym i w Polsce⁴⁶, czyniąc to wbrew dominującej rosyjskiej wykładni historycznej. Mity te zostały ostatecznie sformułowane przez historiografię rosyjską w XIX w. W 1869 r. Théodore-Casimir Delamarre, francuski senator, właściciel i wpływowy redaktor pisma „La Patrie”, pisał, że jeszcze „[p]od koniec ubiegłego stulecia [XVIII w.] wszyscy we Francji i Europie dobrze wiedzieli, jak odróżnić Ruś od Moskowii”⁴⁷. To właśnie Delamarre wystosował petycję do Senatu dotyczącą „konieczności zreformowania

42 D. Beauvois, *Po co światu Ukraina?*, „Rzeczpospolita” (dodatek PlusMinus), 13–14 grudnia 2014, s. 28.

43 Karl Šlegel': „S'ogodni mi v procesi dekolonizacii...”

44 K. Šlegel', *Ukraińskij vyzov. Otkrytie evropejskoj strany*, Duh i litera, Kiïv 2017, s. 12.

45 A. Besançon, *Przedmowa do wydania francuskiego*, [w:] M. Riabczuk, *Dwie Ukrainy*, Kolegium Europy Wschodniej, Wrocław 2004, s. 28.

46 J. Lelewel, *Dzieje Litwy i Rusi aż do Unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej*, Lipsk 1839.

47 P. P. Bric'kij, P. O. Bočan, *Nimci, francuzi i anglijci pro Ukraïnu taukraïns'kij narod u XVII–XIX stolittâh*, Černivci 2011, s. 229.

nauczania historii i wprowadzenia do niej historii zapomnianego narodu ruskiego (ukraińskiego)⁴⁸.

Wśród tych, którzy zwracali uwagę na zawłaszczenie historii Ukrainy przez Rosję, był m.in. wspomniany brytyjski dziennikarz Lancelot Lawton. 29 maja 1935 r. przedstawił on raport „The Ukrainian question and its importance to Great Britain” w gmachu Izby Gmin parlamentu Wielkiej Brytanii, przygotowany z inicjatywy Komitetu Anglo-Ukraińskiego, w którym wyjaśniał, że Ukraińcy to odwieczny naród europejski. Lawton prześledził całą historię od starożytności poprzez Ruś Kijowską, epokę Kozaków, aż po lata 30. XX w. Pokazał, jak Imperium Rosyjskie niszczyło naród ukraiński i tłumilo jego elity oraz zawłaszczyło historyczną przeszłość. W obliczu II wojny światowej 1 lutego 1939 r. Lawton wygłosił doniosłe przemówienie w Towarzystwie Badań nad Bliskim Wschodem pt. „Ukraina: Europe's greatest problem”, w którym stwierdził, że „od rozwiązania problemu ukraińskiego zależeć będzie przyszłość Europy”⁴⁹. W podobny sposób o znaczeniu Ukrainy wypowiedział się w 1978 r. Alain Besançon:

Walka Ukrainy ma znaczenie strategiczne. W przypadku zwycięstwa sowiecka władza może utrzymać swoje rządy niemal w nieskończoność. W przypadku porażki, zmuszony do przyznania Ukrainie autonomii ZSRR natychmiast się rozpadnie, a wraz z nim dominacja nad jedną trzecią świata. W pewnym stopniu nasza przyszłość, nasz los rozstrzyga się nad brzegiem Dniepru...⁵⁰.

Prace Théodore-Casimira Delamarre'a, Lancelota Lawtona, Élie Borschaka (ukr. Лько Борщак), Alaina Besançona, Edwarda Keenana, Daniela Beavois, Andreasa Kappelera, Omelana Pritsaka i innych badaczy jednak nie trafiły do szerszego obiegu w krajach zachodnich, a co za tym idzie – nie wpłynęły na zmianę powszechnie dominującej rosyjskiej narracji historycznej.

48 K. Delamarre, *P`âtnadçâtimil'jonnij êvrops'kij narod, zabutij v istorii*, per. M. Popoviča, „Istoriiâ Ukraïni” 2000, no. 5, s. 6–8; no. 7, s. 2–4.

49 L. Lawton, *Ukraina...*, s. 3.

50 Cyt. za: Alen Bezanson: *lûdina, âka ne zahotila buti çastinoû imperii brehni*, Detector Media, 19 v 2012 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://detector.media/withoutsection/article/72011/2012-05-19-alen-bezanson-lyudyna-yaka-ne-zakhotila-butychasty-noyu-imperii-brekhni/>>.

Potężna machina rosyjskiej propagandy uniemożliwiła poza tym bezpowrotną dekonstrukcję najważniejszych mitów, co przekłada się na cykliczne historyczne *déjà vu*. Jak zauważa Zabużko, tocząca się obecnie „wojna zrodzona [jest] z kłamstwa, którego nie dostrzegano «z powodu przedawnienia»”⁵¹.

Wprawdzie po wielkoskalowej inwazji Rosji zainteresowanie Ukrainą na świecie wzrosło, ale nie wpłynęło to na przewartościowanie w programach nauczania i podręcznikach. Jak pokazują badania, w książkach o historii dla dzieci w krajach zachodnich powszechne jest utożsamianie Rusi z Rosją, a nawet określanie Rusi jako Kievan Russia⁵². Czytelnik nadal nie jest uświadomiony, że Kijów powstał setki lat przed założeniem Moskwy, i istniał co najmniej tysiąc lat wcześniej niż Petersburg. Brakuje informacji, że przez kilka wieków na mapach świata Rosja miała inną nazwę – Moskowia – lub Księstwo czy Carstwo Moskiewskie, a nazwę tego państwa na Imperium Rosyjskie / Rosję zmienił oficjalnie dopiero w 1721 r. Piotr I swoim dekretem. Tak więc rosyjska optyka oparta na historycznych mitach dominuje nadal. Powielana jest przez obywateli państw zachodnich oraz ekspertów i środowiska naukowe (sic!)⁵³. W wielu zachodnich ośrodkach akademickich, zwłaszcza sławistycznych, ciągle panuje podejście rosjoцентриczne, które przejawia się w pomijaniu znaczenia Ukrainy dla Rosji w ujęciu historycznym, kulturowo-cywilizacyjnym i tożsamościowym. Na przykład Ewa Thompson zwraca uwagę na to, że:

w krajach NATO prawie każdy wydział sławistyki na uniwersytetach jest komórką pracującą na rzecz Rosji. [...] Przykładem wsączania rosyjskich

51 O. Zabużko, *Najdovša podorož*, s. 31.

52 *Bitva za istoriù: informacijna vijna, âku Moskovîâ vede v inozemnih ditâčih knižkah*, TEXTY.org.ua [online], 10 VII 2023 [dostęp: 14 VII 2023]: <https://texty.org.ua/articles/110110/bytva-za-istoriju-informatsijna-vijna-jaku-moskovija-vede-v-inozemnykh-dytjachykh-knyzhkakh/?fbclid=IwAR3dJ6CtddbJeDxs7g5MDseBPWz6eHnklyU-N_-sSEPHadqgYrNW1SoIIQ>.

53 M. Zolkina, *Za Kremł' i za mir. Čomu zahidni eksperti ta naukovci dosi často pidtrimuït' ideï RF, „Ukraïns'ka pravda”* [online], 30 V 2023 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/30/7162694/>>; Ū. Gorodničenko, Ī. Sologub, T. Derûgîna, *Čomu vivčennâ Rosiï na Zahodi ne daê spravzhnih znan' ani pro Rosiï, ani pro Ukraïnu*, Vox Ukraine [online], 21 VI 2023 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://voxukraine.org/chomu-vyvchennya-rosiyi-na-zahodi-ne-daye-spravzhnih-znan-ani-pro-rosiyu-ani-pro-ukrayinu?fbclid=IwAR1fUA7f5RtDg4EimbNfHclSBjTztv6WY8IV8QUMQG3Ge8QBYEVQSFm2u0>>.

interpretacji do świadomości anglojęzycznych studentów jest podręcznik historii Rosji autorstwa Rosjanina Nicholasa Riasanowskiego, wydany przez jedno z najlepszych światowych wydawnictw (Oxford University Press). Miał on ok. tuzina wznowień i zawiera [...] głęboko kłamliwą wersję historii państwa carów. [...] Tysiące amerykańskich studentów uczyło się historii Rosji z tego podręcznika. W ten sposób budowana jest sympatia do carskiej i komunistycznej Rosji oraz niechęć do jej przeciwników⁵⁴.

Podejście Zachodu do studiowania dziejów Rosji i Ukrainy, jak również historii innych krajów Europy Wschodniej, doprowadziło do tego, że trwałość rosyjskich mitów i manipulacji historią nie pozwoliła na właściwe odczytanie przez świat zagrożenia, jakie niesie polityka Rosji, a to niestety osłabiło bezpieczeństwo i stabilność w tym regionie. Brak zrozumienia ze strony znacznej części przywódców zachodnich, badaczy, ekspertów i wspólnoty międzynarodowej skutkuje więc błędną oceną motywów i celów Rosji zogniskowanych w tej wojnie. A za tym idą nieskuteczne propozycje rozwiązań tego konfliktu zbrojnego w celu zapewnienia bezpieczeństwa i trwałego światowego pokoju.

Działania na rzecz dekonstrukcji rosyjskich mitów

Zważywszy na żywotność i dominację rosyjskich mitów historycznych, powszechność manipulacji oraz kremlowską dezinformację, należy podjąć działania w różnych kierunkach, by zapobiec możliwości ponownego nieodróżnienia odradzającego się imperializmu rosyjskiego. Problematyka ta wymaga połączenia wysiłku badaczy, polityków, dziennikarzy, działaczy społecznych, ekspertów i innych specjalistów z różnych państw. Poniżej zaproponowano działania, które wprawdzie nie wyczerpują tematu, a są jedynie zachęcającym wstępem do dalszych prac zmierzających w tym kierunku.

Obszar naukowo-edukacyjny

Skutecznym sposobem demaskowania dezinformacji i dekonstrukcji mitów rosyjskich jest rzetelna wiedza, wiarygodne źródła, potwierdzone naukowo fakty. Obszar naukowo-edukacyjny jest jednym z najważniejszych

54 E. Thompson, *To może być początek końca Federacji Rosyjskiej*, „Teologia Polityczna”, 22 III 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://teologiapolityczna.pl/ewa-thompson-koniecfr>>.

w zakresie zmiany paradygmatu odnoszącego się do percepcji historii, kultury i dziedzictwa Ukrainy przez międzynarodową społeczność.

W tym obszarze działań ważne jest wspieranie i upowszechnianie badań naukowych, które skupiają się na analizie źródeł, dokumentów i dowodów naukowych obalających mity historyczne czy też rosyjskie manipulacje. Nieodzowne jest współdziałanie badaczy, historyków i ekspertów z różnych krajów w celu wymiany informacji, analizy źródeł i wspólnych działań na rzecz trwałej dekompozycji mitów. Oprócz wymienionych posunięć niezbędne są takie inicjatywy jak programy edukacyjno-badawcze, wymiana akademicka, programy stypendialne i granty badawcze. Należy zwiększyć dostępność i widoczność prac ukraińskich badaczy oraz historyków, m.in. dzięki tłumaczeniu ich prac na inne języki, co może przyczynić się do uwzględnienia prezentowanej przez nich perspektywy w dyskursie akademickim i – szerzej – publicznym.

Pomocne może być ponadto organizowanie kampanii edukacyjnych, seminariów, warsztatów i wykładów, które przyczynią się do zwiększenia świadomości społecznej na temat rosyjskich mitów historycznych, a także zachęcanie do ich rewizji. Promowanie wiedzy historycznej mogłoby następować dzięki przekładom i publicznym prezentacjom prac badaczy z różnych krajów.

Warto zauważyć, że w obszarze naukowo-edukacyjnym już zostały podjęte rozmaite działania w zakresie analizowanej tu problematyki, np. seminarium naukowe o tym, jak uczyć historii Ukrainy w państwach Unii Europejskiej⁵⁵, lecz są to ruchy rozproszone i nie trafiają do szerszego grona odbiorców. Brakuje platformy powołanej w formule chociażby Instytutu Badań nad Mitami Rosyjskimi, gdzie można by skoordynować wysiłki i wymianę doświadczeń oraz pracę nad trwałymi zmianami w programach szkolnych i akademickich.

55 *Mižnarodnij seminar „Āk vikladati istoriū Ukraïni v Nimeččini, Pol'si ta inših kraïnah Ėvrops'kogo Soūzu? Novi transnacional'nì perspektivi vikladannâ istoriï v školi”*, Ukrainische Freie Universität [online], 13 XI 2023 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://ufu-muenchen.de/mizhnarodnij-seminar-yak-vykladaty-istoriyu-ukrayiny-v-nimechchini-polshhi-ta-inshyh-krayinah-yevropejskogo-soyuzu-novi-transnacionalni-perspektivy-vykladannya-istoriyi-v-shkoli/>>.

Obszar medialny

Niektóre zachodnie media w dalszym ciągu są niestety bardziej skłonne do prezentowania perspektywy rosyjskiej, nieuwzględniania pełnego kontekstu⁵⁶ zarówno bieżącego, jak i historycznego oraz do szerzenia rosyjskiej dezinformacji⁵⁷. Oznacza to, że dekonstrukcja rosyjskich mitów nie będzie skuteczna bez wielostronnego wsparcia medialnego przez międzynarodowe środowiska. Do promowania nierosjocentrycznej historii, wyjawiania i demaskowania mitów, powinny być wykorzystywane media tradycyjne i społecznościowe. Ważne też jest wspieranie niezależnych dziennikarzy, którzy mogą przedstawiać rzetelne informacje i krytycznie analizować manipulacje i przekłamania historyczne. Tworzenie treści edukacyjnych, artykułów, filmów dokumentalnych, podcastów i udostępnianie ich szerokiej publiczności powinno przyczynić się do zmian w świadomości społeczeństw zachodnich właśnie na temat odbioru historii Rosji i Ukrainy.

Rosyjska propaganda ma nieporównywalnie większe możliwości dotarcia do szerokich kręgów społeczności międzynarodowej w celu utrwalania fałszywych treści niż niemal niszowe, choć oparte na rzetelnych badaniach, prace tę propagandę obalające. Na tym polu powinny być szeroko zastosowane m.in. takie narzędzia internetowe jak tworzenie wielojęzycznych stron internetowych, blogów, podcastów i kanałów, publikowanie artykułów, wywiadów, audycji i materiałów wideo, które będą skupiać się na przedstawianiu prawdy historycznej i obalaniu mitów, docierając online do szerokiego audytorium.

Obszar dyplomatyczny i współpraca międzynarodowa

Ważną rolę w propagowaniu historii opartej na faktach mogą odegrać organizacje międzynarodowe i rządy państw, sięgając po argumenty z zakresu dialogu dyplomatycznego oraz współpracę. Sprzyjać będzie temu wykorzystywanie dyplomacji informacyjnej, czyli aktywnego i skutecznego przekazywania wiadomości w celu zmiany narracji poprzez rozprzestrzenianie

56 *MZS oburilos' reportażem francuz'kih žurnalistiv z pozicij armii RF*, ZAXID.net [online], 17 VI 2023 [dostęp: 14 VII 2023]: <https://zaxid.net/mzs_oburilos_reportazhem_frantsuzkih_zhurnalistiv_z_pozitsiy_armiyi_rf_n1565741>.

57 *Âk inozemni ZMÎ dopomagaût' Rosiï, Ukraïner* [online], 22 X 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://ukraïner.net/inozemni-zmi/>>.

faktów i ujawniania źródeł ukazujących prawdę o historii Rosji i Ukrainy. To powinno obejmować działania *public relations*, kampanie informacyjne i komunikację na arenie międzynarodowej. W archiwach takich państw jak Polska, Niemcy, Szwecja, Francja, Watykan, Grecja i innych znajdują się historyczne mapy, korespondencja dyplomatyczna i dzienniki misji dyplomatycznych, umowy międzypaństwowe, dokumenty, opracowania itp., które potwierdzają prawdę historyczną nieodzowną do obalenia rosyjskich przekazów i podważenia narracji Kremla.

W tym obszarze podjęte mogą być działania związane z programem wymiany kulturalnej, organizowaniem wystaw prac historycznych, prezentacją i wydarzeniami edukacyjnymi. Może to być np. wystawa niemieckich, holenderskich, francuskich i innych map historycznych, na których państwo rosyjskie miało nazwę Moskowia, a państwo na ziemiach ukraińskich i białoruskich – Russia. Czy również mapy województwa ruskiego jako części Rzeczypospolitej. Taka prezentacja mogłaby zmienić postrzeganie Rusi i Rosji przez ogół globalnej społeczności jako historycznie tego samego państwa.

Dialog dyplomatyczny i współpraca pozwoliłyby poza tym poprawić skuteczność dostępu do historycznych źródeł, archiwów, dokumentów i publikacji, by obywatele poszczególnych państw i osoby zainteresowane spoza tych państw mogły podejmować samodzielną analizę pozyskanych informacji.

Krytyczna refleksja i publiczna dyskusja

Rzetelna ocena i dyskusja w przestrzeni publicznej oraz otwarta wymiana poglądów będzie sprzyjała obalaniu rosyjskiej dezinformacji historycznej, natomiast stawianie pytań może stymulować krytyczne myślenie społeczeństwa. Jednakże w przestrzeni publicznej wymienione instrumenty nie są powszechnie stosowane, a powielane przez przywódców rosyjskich treści nie są na bieżąco poddawane w wątpliwość i weryfikowane. Mykoła Riabczuk, powołując się na Ewę Thompson i Edwarda Saida, nazywa taki stan rzeczy „wiedzą imperialną”, czyli systemem narracji kierujących się przemilczaniem, zniewoleniem i sprowincjonalizowaniem podległych narodów. Jak pisze Riabczuk:

„wiedza imperialna”, wytwarzana i rozpowszechniana od wieków przez potężne instytucje imperialne, wywarła silny wpływ na zachodnie media, środowisko akademickie, kulturę popularną i opinię publiczną. Nie

tylko została zaakceptowana, ale stała się normą [...] bez względu na to, jakie kłamstwa będą opowiadali Putin i Siergiej Ławrow, media międzynarodowe automatycznie je upowszechniają na całym świecie, zachęcając wszystkich do poważnego ich potraktowania i poważnej dyskusji, zamiast od razu nazywać hucpą, a kłamców kłamcami⁵⁸.

Opinię Riabczuka potwierdza brak stanowczej i szeroko zakrojonej reakcji na wypowiedź prezydenta Rosji o tym, że Ukrainę stworzył Lenin. Słowa Putina, prócz głosów historyków i polityków głównie w prasie ukraińskiej, nie spotkały się z ostrą krytyką, poza Ukrainą. Tymczasem propagowanie takich działań jak organizowanie otwartych debat, paneli dyskusyjnych i konferencji w różnych krajach, które umożliwią uczestnikom analizę argumentów i będą wspierać krytyczne myślenie na temat rosyjskich mitów historycznych, dotrze do znacznie większej liczby odbiorców. Pomocne może być też stawianie przez znane osoby (polityków, dziennikarzy, ekspertów czy komentatorów) pytań, które sprzyjają krytycznemu myśleniu na ten temat, a odnoszących się do obalenia „wiedzy imperialnej przekazywanej” w mediach społecznościowych i przestrzeni publicznej.

Wnioski

W celu pokonania Rosji nieodzowne jest niezachwiane wsparcie Ukrainy ze strony szeroko pojętego Zachodu – zarówno decydentów politycznych, jak i ich wyborców. Jednak społeczność międzynarodowa nadal ma ograniczoną i często wypaczoną wiedzę na temat Ukrainy, jej historii oraz relacji z Rosją na przestrzeni dziejów, co jest kluczowe do zrozumienia przyczyn i istoty tej wojny. Utrzymuje się tendencyjne postrzeżenie Ukrainy jako bratniego narodu i części wspólnej z cywilizacją rosyjską, jej strefy wpływu, co utrudnia pełne zrozumienie i wsparcie dla niepodległości Ukrainy. Według narracji rosyjskiej, powielanej m.in. w podręcznikach i książkach w państwach zachodnich, od których uzależnione są dostawy broni, Ukraina nie ma żadnej trwałej przeszłości historycznej i kulturowej, jest państwem sztucznym, natomiast rosyjskie działania są jedynie reakcją na zagrożenie ze strony Zachodu.

58 M. Riabczuk, *Czternasta od końca. Opowieści o współczesnej Ukrainie*, przeł. K. Kotyńska, A. Saweneć, J. Ciepłińska i in., Znak, Kraków 2022, s. 20, 21.

Zakończenie wojny z Rosją w wyniku działań militarno-dyplomatycznych i przywrócenie granic Ukrainy do stanu 1991 r. nie będzie oznaczało pełnego wyczerpania rosyjsko-ukraińskiego konfliktu tożsamościowego leżącego u podłoża toczącej się wojny. Rosyjskie mity propagandowo-historyczne, w tym mit trójjedynego narodu ogólnoruskiego, tysiącletniego wspólnego rozwoju, Kijowa jako matki miast ruskich i początku państwowości rosyjskiej, wspólnego języka, religii i wartości, nadal będą stanowić istotne zagrożenie dla bezpieczeństwa Ukrainy. Niezbędne jest zatem podjęcie wysiłków na rzecz obalenia tych mitów i promowanie rzetelnej wiedzy historycznej, żeby zapewnić trwałą pokój i bezpieczeństwo dla Ukrainy.

Rosyjskie mity historyczne funkcjonują powszechnie i są wpływowe, dlatego konieczne jest dekonstrukcyjne wobec nich działanie na różnych płaszczyznach. W obszarze naukowo-edukacyjnym ważne jest promowanie rzetelnej wiedzy oraz faktów potwierdzonych naukowo, demaskowanie mitów w wyniku badań i współpracy z badaczami różnych krajów. W obszarze medialnym należy wspierać niezależnych dziennikarzy, tworzyć treści edukacyjne i docierać do szerokiej publiczności poprzez tradycyjne media i media społecznościowe. W obszarze dyplomatycznym i współpracy międzynarodowej istotne jest wykorzystanie dialogu dyplomatycznego, współpracy organizacji międzynarodowych oraz udostępnianie historycznych źródeł czy dokumentów. Równie istotne są polemiczne refleksje i publiczna dyskusja, by stymulować krytyczne myślenie i obalać rosyjską dezinformację.

Dążenie do zrozumienia i przedstawienia obiektywnej historii jest zadaniem trudnym, które wymaga całościowo zakrojonych działań. W tym celu niezbędne staje się połączenie wysiłków badaczy, historyków i ekspertów we współpracy z dziennikarzami, dyplomatami, politykami, liderami opinii społecznej i społeczeństwem na rzecz przywrócenia i szerzenia rzetelnej wiedzy jako skutecznego środka zwalczania fałszywej rosyjskiej narracji historycznej.

Bibliografia

- Àk ìnozemi ZMì dopomagaùt' Rosii, Ukraïner [online], 22 X 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://ukraïner.net/inozemni-zmi/>>.
- Akopov P, *Nastuplenie Rossii i novogo mira*, Discred.ru [online], 26 II 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://www.discred.ru/2022/02/26/nastuplenie-rossii-i-novogo-mira/>>.

- Alen Bezanson: *lūdina, âka ne zahotila buti častinoû imperii brehni*, Detector Media, 19 V 2012 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://detector.media/withoutsection/article/72011/2012-05-19-alen-bezanson-lyudyna-yaka-ne-zahotila-but-y-cha-stynoyu-imperii-brehni/>>.
- Beauvois D., *Po co światu Ukraina?*, „Rzeczpospolita” (dodatek PlusMinus), 13–14 grudnia 2014.
- Berger P. L., Luckmann T., *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*, Anchor Books, Garden City, NY 1966.
- Besańçon A., *Przedmowa do wydania francuskiego*, [w:] M. Riabczuk, *Dwie Ukrainy*, Kolegium Europy Wschodniej, Wrocław 2004.
- Bezanson A., *Rossiâ – evropejskaâ strana? „Otečestvennye zapiski”* [online], b.d. [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://strana-oz.ru/2004/5/rossiya---evropejskaya-strana>>.
- Bitva za istoriû: informacijna vijna, âku Moskoviâ vede v inozemnih ditâčih knižkah*, TEXTY.org.ua [online], 10 VII 2023 [dostęp: 14 VII 2023]: <https://texty.org.ua/articles/110110/bytva-za-istoriju-informatsijna-vijna-jaku-moskovija-vede-v-inozemnykh-dytjachykh-knyzhkakh/?fbclid=IwAR3dJ6CtddbJeDXS7g5MDseBPWz6eHnklyU-N_-sSEPHadqYrNW1SoIIlQ>.
- Bric'kij P. P., Bočan P. O., *Nimci, francuzi i angljici pro Ukraïnu taukraïns'kij narod u XVII–XIX stolittâh*, Černivci 2011.
- Čomu v Nimeččini ukraïnci staût' žertvaminapadiv častiše za inših, BBC News Ukraïna [online] 6 V 2023, [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cm5lmg2jrmo>>.
- Delamarr K., *P'âtnadčâtimil'jonnij evropejs'kij narod, zabutij v istorii*, per. M. Popoviča, „Istoriâ Ukraïni” 2000, no. 5, s. 6–8; no. 7, s. 2–4.
- Derrida J., *Historia kłamstwa. Prolegomena. Wykład warszawski*, przeł. V. Hmissi, IFiS PAN, Warszawa 2005.
- Desât' zaâv Putina pro Ukraïnu ta ukraïnciv*, „Radio Svoboda” [online], 8 X 2020 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://www.radiosvoboda.org/a/putin-pro-ukrajintsiv-10-zajav/30881618.html>>.
- Doroško M., *Neogološeni vjini Rosii proti Ukraïni u HH – na počatku HHi st.: pričini i naslidki*, Nika-Centr, Kiïv 2018.
- Dugin A. G., *Ukraïna: moâ vojna. Geopolitičeskij dnevnik*, Centrpoligraf, Moskva 2015.
- Getka J., Darczewska J., *Ruś porwana? Rosyjska wojna o tożsamość Ukrainy*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2022.
- Gorodničenko Ū., Sologub Ę., Derûgina T., *Čomu vivčennâ Rosii na Zahodi ne daê spravžnih znan' ani pro Rosiû, ani pro Ukraïnu*, Vox Ukraine [online], 21 VI 2023 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://voxukraine.org/chomu-vyvchennya-rosiyi-na-zahodi-ne-daye-spravzhnih-znan-ani-pro-rosiyu-ani-pro-ukrayinu?fbclid=IwAR1fUA7f5RtDg4EimbNGFhClSBjTztv6WY8IV8QUMQG3Ge8QBVEVQsFM2uO>>.
- Gruševskij M., *Osvoboždenie Rossii i ukraïnskij vopros*, Sankt Petersburg 1907.
- Jasanoff S., *Ordering knowledge, ordering society*, [w:] *States of knowledge: The co-production of science and social order*, ed. Idem, Routledge, London 2004, s. 13–45.

- Kappeler A., *Great Russians and little Russians: Russian-Ukrainian relations and perceptions in historical perspective*, University of Washington, Washington 2003.
- Kappeler A., *Nerivni brati: Ukraïnci ta rosiâni vid seredn'oviččâ do sučasnosti*, Černivci 2018.
- Kappeler A., *Russland und die Ukraine. Verflochtene Biographien und Geschichten*, Böhlau, Wien / Köln / Weimar 2012.
- Karl Šležel': „S'ogodni mi v procesi dekolonizacii tih kraïn, âki naležali do Radâns'kogo Souzu“, „Tižden“ [online], 14 XII 2019 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://tyzhden.ua/karl-shlegel-sohodni-my-v-protsesi-dekolonizatsii-tykh-kraïn-iaki-nalezhal-y-do-radianskoho-soiuzu/>>.
- Keenan E., *On certain mythical beliefs and Russian behaviours*, [w:] *The legacy of history in Russia and the new states of Eurasia*, red. S. Frederick Starr, t. 1, Armonk, NY: M. E. Sharpe 1994, s. 19–40.
- Kînan E., *Rosijs'ki îstorični mîfti*, Kritika, Kiiiv 2001.
- Kissindzer proponuê Ukraïni viddati častinuteritorii Rosii, Suspilne [online], 24 V 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://suspilne.media/242940-kissindzer-proponue-ukraini-viddati-castinu-teritorii-rosii/>>.
- Konflikt s Ukraïnoj: ocenki maâ 2023 goda, Levada-Centr [online], 1 VI 2023 [dostęp: 25 XI 2023]: <<https://www.levada.ru/2023/06/01/konflikt-s-ukrainoj-otsenki-maya-2023-goda/>>.
- Konflikt s Ukraïnoj: ocenki oktâbrâ 2023 goda, Levada-Centr [online], 30 X 2023 [dostęp: 25 XI 2023]: <<https://www.levada.ru/2023/10/31/konflikt-s-ukrainoj-otsenki-oktyabrya2023-goda/>>.
- Lawton L., *The Ukrainian question*, London 1935.
- Lawton L., *Ukraina: Europés greatest problem*, reprinted from *East Europe and contemporary Russia*, vol. 3, no. 1, Spring, London 1939.
- Lelewel J., *Dzieje Litwy i Rusi aż do Unii z Polskâ w Lublinie 1569 zawartej*, Lipsk 1839.
- Liliâ Ševcova: Putinišet novye sposoby udušeníâ Ukraïny, Liga.net [online], 17 IX 2014 [dostęp: 14 VII 2023]: <http://news.liga.net/interview/politics/3329055-liliya_shevtsova_putin_ishchet_novye_sposoby_udusheniya_ukrainy_.htm>.
- Lukašenko poobešal vernut' Ukraïnu v „lonoslavânstva“, RBK [online], 28 I 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://www.rbc.ru/politics/28/01/2022/61f3c4249a79476a826448e6>>.
- Medvedev zaâvil, čto Kiev – „ruskijgorod“, grozitsâ „vozvrašat“, „Ukraïns'ka pravda“ [online], 20 XI 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://wwwpravda.com.ua/rus/news/2022/11/20/7377166/>>.
- Mihutina I., *Ukraïnskij vopros v Rossii (konec XIX – načalo XX v)*, Moskva 2003.
- Miller A., *Ukraïnskij vopros v Rossijskoj imperii*, Laurus, Kiev 2013.
- Mižnarodnij seminar „Âk vikladati îstoriû Ukraïni v Nîmeččini, Pol'si ta însih kraïnah Êvropejs'kogo Souzu? Novî transnacional'ni perspektivi vikladannâ îstoriî v školi“, Ukrainische Freie Universität [online], 13 XI 2023 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://ufu-muenchen.de/mizhnarodnyj-seminar-yak-vykladaty-istoriyu-ukrayiny-v-nimechchyni-polshhi-ta-inshyh-krayinah-yevropejskogo-soyuzu-novi-transnacionalni-perspektyvy-vykladannya-istoriyi-v-shkoli/>>.

- Moser M., *The late origins of the glottonym „russkij âzyk”*, „Russian Linguistics” 2022, vol. 46, s. 365–370, DOI: 10.1007/s11185-022-09257-6.
- My budem sražat'sâ za pravo byt' i Ostavat'sârössiej*, RIA Novosti [online], 16 III 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://ria.ru/20220316/rossiya-1778549049.html>>.
- MZS oburilos' reportažem francuz'kih žurnalistiv z pozicij armii RF*, ZAXID.net [online], 17 VI 2023 [dostęp: 14 VII 2023]: <https://zaxid.net/mzs_oburilos_reportažhem_frantsuzkih_zhurnalistiv_z_pozitsiy_armiyi_rf_n1565741>.
- Nakonečnij Ê., *Ukradene im`â. Čomu rusini staliukraïncâmi?*, L'viv 2001.
- Otkuda est' pošla. Kak istoričeskie mify iz škol'nyh učebnikov podgotovilirossiân k vtorženiû v Ukraïnu*, Spektr [online], 3 V 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <https://spektr.press/otkuda_est/>.
- Paszkievicz H., *Postanie narodu ruskiego*, z rękopisu przygotowała L. Korczak, Kraków 1998.
- Peresun'ko T., *Kul'turna Diplomatiâsimona Petlûri: „Šedrik” proti „russkogo mira”. Mišâ Kapeli Oleksandra Košicâ (1919–1924): 100 rokiv kul'turnoi diplomatii Ukraïni*, Artek, Kiïv 2019.
- Pivtorak G. P., *Pohodžennâ ukraïnciv, rosiân, bilorusiv ta ihnih mov*, Kiïv 2001.
- Plohij S., *Pohodžennâ slov`âns'kih nacij. Domoderni identičnosti v Ukraïni, Rosii ta Bilorusi*, Kritika, Kiïv 2017.
- Plohij S., *Rosijs'ko-ukraïns'ka vijna. Povernennâ istorii*, KSD, Harkiv 2023.
- Plochy S., *Kwestia rosyjska. Jak budowano naród i imperium*, przeł. Ł. Witczak, Znak Horzont, Kraków 2019.
- Pritsak O., *Kievan Rus' is not identical with Russia!*, „Slavic Review: American Quarterly of Soviet and East European Studies”, Year published: 1973.
- Propaganda diary 2022–2023: Vox Check prezentuê bazu rosij's'koï propagandi vëvopejs'kih ZMÎ*, Vox Ukraine, 26 IV 2023 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://voxukraine.org/propaganda-diary-2022-2023-voxcheck-prezentuye-bazu-rosijskoyi-propagandy-v-yevropejskyh-zmi>>.
- Radzik R., *Rosyjski realizm wspólnotowy. Trójjedyny naród ruski w badaniach socjologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2016.
- Riabczuk M., *Czternasta od końca. Opowieści o współczesnej Ukrainie*, przeł. K. Kotyńska, A. Saweneć, J. Cieplińska i in., Znak, Kraków 2022.
- Riabczuk M., *Kolonializm inaczej. O przydatności metodologii postkolonialnej do badań nad Europą postkomunistyczną*, „Nowy Prometeusz”, 2014, nr 6, s. 59–73.
- „Rosiiâ napala na Ukraïnu, bo rosiâni dosi še neznaût', hto voni”*, Ukraïns'kij institut nacional'noi pam`âti, [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://uin.gov.ua/informaciyini-materialy/statti/rosiya-napala-na-ukrayinu-bo-rosiyany-dosi-shche-ne-znayut-hto-vony>>.
- Ševel'ov Ū., *Čomu obšerusskij âzik, a ne vibčorus'ka mova? Z problem shidnoslov`âns'koï glotoğonii. Dvi statii pro postannâ ukraïns'koï movi*, Vidavničij dim „KM Academia”, Kiïv 1994.
- Simpson G. W., *The Ukrainian question and present crisis*, Saskatoon 1939.
- Šlegel' K., *Ukraïnskij vyzov. Otkrytie evropejskoj strany*, Duh i litera, Kiïv 2017.

- Snyder T., *The war in Ukraine is a colonial war*, „The New Yorker” [online], 28 IV 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <https://www.newyorker.com/news/essay/the-war-in-ukraine-is-a-colonial-war?fbclid=IwAROGZJBPCG2rY6bVbVP2k_4qDsFdGUPWpJ9BopCo4CP46mMkCP_vYlsrc4U>.
- Struve P., *Velikaâ Rossiâ i Svâtaâ Rus'*, „Russkaâ mysl'”, kn. 12, Moskva i Petrograd 1914 [dostęp: 14 VII 2023]: <[https://ru.wikisource.org/wiki/Великая_Россия_и_Святая_Русь_\(Струве\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Великая_Россия_и_Святая_Русь_(Струве))>.
- Thompson E. M., *Slavic but not Russian: invisible and mute*, „Porównania” 2015, vol. XVI, s. 9–18.
- Thompson E., *To może być początek końca Federacji Rosyjskiej*, „Teologia Polityczna” [online], 22 III 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://teologiapolityczna.pl/ewa-thompson-koniecfr>>.
- Thompson E. M., *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, tłum. A. Sierszulska, Universitas, Kraków 2000.
- Timothy Snyder: *W kwestii wojny w Ukrainie Europejczycy są ślepi*, OKO.press [online], 25 VIII 2022 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://oko.press/timothy-snyder-w-kwestii-wojny-na-ukrainie-europejczycy-sa-slepi-relacja-oko-press>>.
- Tiŝenko K., *Pravda pro pohodžennâ ukraïns'koïmovi*, „Ukraïns'kij tižden'”, no. 39 (256) 28.09–4.10.2012.
- Toločko A., *Kievskaâ Rus' i Malorossia v XIX veke*, Izdatel'stvo „Laurus”, Kiev 2012.
- Tramp zaâviv, ŝo Ukraïna maê viddati RF častinuteritorij. V OP prokomentuvali, Espresso [online], 30 VI 2023 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://espresso.tv/tramp-zayaviv-shcho-ukraina-mae-viddati-rf-chastinu-teritoriy-a-sobi-lishiti-te-shcho-zarobili>>.
- Ukraïnskij vopros v ruskoj patriotičeskoj mysli*, cost. pred. i prim. A. Minakov, Knižnyj mir, Moskva 2016.
- Vernads'kij V., *Ukraïnskij vopros i russkoe obŝestvo*, [w:] *Vibrani praci akademika V. Ī. Vernads'kogo*, t. 1 Volodimir Īvanovič Vernads'kij i Ukraïna, kn. 2, Kiïv 2011.
- Wasiuta O., Wasiuta S., *Przywłaszczenie historii jako sposób walki informacyjno-psychologicznej Rosji przeciwko Ukrainie*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2022, nr 2 (33), s. 21–44, DOI: 10.15804/npw20223302.
- Zabužko O., *Najdovŝa podorož*, Vidavničij dim „Komora”, Kiïv 2022, s. 129.
- Zolkina M., *Za Kreml' i za mir. Čomu zahidni eksperti ta naukovci dosi často pidtrimuût ideï RF*, „Ukraïns'ka pravda” [online], 30 V 2023 [dostęp: 14 VII 2023]: <<https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/30/7162694/>>.